

Türkiye Mason
Derneği
Hürriyet Kolu
Neşriyatından

Bektaşîlik Ve Bâtınîlik

Dr. Veli Behçet KURDOĞLU

BEKTAŞILIK VE BÂTİNİLİK

Bektaşilik ve Bâtînilik hakkında söylenecek sözleri, herbiri ayrı ayrı bir konuşma mevzuu olan te'villeri kısa bir zamana sığdırmak kolay, hattâ mümkün değildir

Allah ve insan problemi üzerinde ezeldenberi düşünenler arasında islâm sofilerinin, bu arada Bektaşilerin vâsıl oldukları hakikatleri, buradan en umumî çizgileri ile ifade etmenin zorluğunu idrâk ediyorum. Maksadım Türk - İslâm dünyasını 13. yüzyıldanberi kendi inancı etrafında toplamaya ve bu toplananlara insan olmanın zevkini ve mânasını tanıtmaya muvaffak olan bir müessesenin bazı hususiyetlerini belirtmeğe çalışacağım. Bu arada kullanacağım lisanın birçok kelimeleri tasavvuf felsefesine ve Bektaşî lisanına ait istilâhlar, semboller ve allegoriler olacaktır. Ancak, Bektaşilik asırlardanberi çok geniş halk kitleleri arasında yayılmış bir tarikat olduğu için, bu istilâhlar, Türk halk dilini bilenlerin tamamıyla yabancı oldukları kelimeler değildir. Sözlerimi kısa bir zamana sığdırabilmek için bu kelimelerin yardımına sığınmak zorunda bulunuşumu aziz dinliyenlerin müsamaha ile karşılayacaklarına şimdiden emin bulunuyorum.

Tarikat-i-Bektaşiyenin piri Hacı Bektaş hakkında tarihi bilgilerimiz noksan olmakla beraber tarikat an'anesine göre Hacı Bektaş İmam-ı Hüseyin evlâdındandır. Süfli derviş adı ile şöret bulan Ali oğlu Musa'nın 820 hicride yazdığı Hacı Bektaş vilâyetnamesine göre Nişabur'da doğmuştur.

Hacı Bektaş'dan evvel Vefaiye tarikatının piri Tacülarifin şeyh Ebülvefa'nın 1107 (milâdî) tarihinde ölümünden bir hayli zaman sonra tarikat mensupları Baba İlyas etrafında toplanmışlar, kendilerine «Babailer» ve şeyhlerine de «Baba» demişlerdir. Bilâhare Moğol istilâsı ile Horasan'dan göçüp Amasya'ya yerleşen ve Baba İlyas'ın hâlifesi olan Baba İshak etrafında toplanan ve 13. asrın bidayetinde Anadolu'da büyük bir şöret kazanan ve «Lâilâhe illâllah baba Resul-Allah» diye Baba İshak'ın peygamberliğine inanan bu şîf-bâtînî Türkmen kitlesi, Selçukî saltanatına karşı isyan ederek imparatorluk ordusu tarafından güç hâl ile mağlûp ediliyor ve 1240 da Baba İshak öldürülüyor.

En eski kaynak olan ve İbni Bîbi tarafından da te'yit edilen Eflâkî'nin Menakıbularifin'ine göre, kardeşi Mentеш ile beraber Horasandan kalkıp Amasya'ya Baba İshak'a gelen Hacı Bektaş, onun (Halifei Hâssî) oluyor, sonra Kayseriye geçiyor, Babaî isyanında kardeşi Mentеш öldürülüyor; müteakiben hâlen Hacı Bektaş ismi verilen Suluca Kara Höyükte yerleşen Hacı Bektaş dağılmış olan Babaileri bir araya tophyarak Bektaşilik adı altında yaymağa başlıyor.

Babâ'lerin geniş düşüncesi hakkında bir fikir verebilmek için Baba Kemâl Huçendî'nin bir sözünü söylemekle iktifa edeceğim: «Biz bir pergere benzeriz. Bir ayağımız şeriatte sabit, diğer ayağımızın çizdiği dairenin içine yetmiş iki millet dahildir.»

13. asırda başına bir kitle toplayan her büyük şahsın adı o topluluğa alem olmakta idi. Meselâ Anadolu'da Kalenderîler, Hayderîler, Camîler, Şemsîler... vesaire gibi. Bunlar Melâmet mesleğinden meydana gelmiş bâtinî inancılara sahip tarikatlerdir.

Kalenderîler: — Saç, sakal, kaş ve bıyıklarını traş eden, başlarına on iki dilimli sivri keçe külâh giyen ve hiçbir şeyle alâkadar olmayan insanlardı. Bundan kinaye olarak hiçbir şeye aldırış etmeyen, her şeyi hoş gören adama dilimizde »Kalender« derler. Aşırı derecede vahdet-i vücud'cu olan bu tarikat mensupları 17. asırda ortadan kalkmış olup Bektaşîlik bu tarikatı de temsil etmiştir.

Camîler: — Şeyhülislâm diye anılan ve Horasan'da Cam kasabasında doğan Şeyh Ahmet Namıkî Camî'ye nisbet iddia eden bu tarikat mensupları. Hayderiler gibi, sakallarını ustura ile traş edip bıyık ve saçlarını uzatırlar, başlarına keçe külâh, kulaklarına küpe ve bellerine de demir kuşak takarlardı. Şeriat-hükümlerine uymayan ve bir çok Türk tarikatleri gibi eski Türk - Moğol şamanizminin izlerini taşıyan bu tarikat da Bektaşîlik tarafından temsil edilmiştir.

Hacı Bektaşın başında toplanan zümreye ilk defa 13. asırda rastlamaktayız. O sırada Bektaşilere (Abdalân), Hacı Bektaş'a da (Gaziler Serdarı), (Erenler Serveri), (Kalenderler piri) deniyor. Bektaşilerin ikinci piri sayılan **Pir Balım Sultan** da (Hulâsatülbüdelâ) diye tavsif ediliyor.

Bektaşilere (Işık tairesi) de denir. Bu tâbirin Hacı Bektaş tarafından vazedildiği rivayet edilmektedir. Hakikatten haberdar olmayanlar zulmettedirler; özerinden agâh olanlar ise hakikat nuru ile aydınlıkta ve ışıktadırlar. Bursada Işıklar mevkii de orada bulunan ve Ramazan Baba isminde bir Bektaşî azizine ait tekke dolayısıyla bu adı almıştır.

Hacı Bektaş zamanında Bektaşîliğin erkânı, kuyudatı yoktu. Hacı Bektaş, kendisine intisap edeceklerin, Kalenderîler de olduğu gibi, saçlarını traş eder ve keçe külâh giydirdi, erkân yalnız bundan ibaretti. Hacı Bektaş'ın güttüğü gaye dahilinde tarikate erkân ve kavait kendisinden sonra, 15. asırda, Pir Balım Sultan tarafından vazedilmiş ve çok sonraları bu tarikate (Tarıkı Nazenin) de denilmiştir. Nitekim Mevlâna zamanında Mevlevîlik adı altında bir tarikat kurulmuş değildir. Mevlâna, müridlerinin yalnız bıyık ve kaşlarından bir kaç kıl keserdi, erkân bundan ibaretti. Mevlevîliğin usul ve âyini Mevlâna'dan sonra oğlu sultan Vele'd tarafından kurulmuş, torunu Ulu Arif Çelebi tarafından mazbut bir hale getirilmiş ve Emir Abid Çelebi zamanında tekke hayatı başlamış olup müntesiblerine de (Mevlevî) adı verilmiştir. Fakat bütün menâsik tam teessüsü 16. asırdadır.

Hacı Bektaş ve Mevlâna gibi büyük şahsiyetler, kitleleri varlıkları ile tutabiliyorlardı. Bunların ölümünden sonra onlar kadar kudretli şahsiyetlerin bulunmaması dolayısıyla, genişleyen kitleyi tutabilmek için menâsik (formaliteler) te'sisine lüzum görülmüş ve tarikatler meydana gelmiştir.

Nüfuzlu şahsiyetlerin teşsirleri ile, erkân ve âdetleri ile, hususî kisveleri ile birbirlerinden ayrılan tarikatlerin gayeleri bir bakımdan aynıdır; zira tarikatlerin teessüsünden evvel ve sonra yazılan eserlerin bir çoğunda vahdet-i vücud prensibini görmekteyiz.

Nüvesi 13. asrın başlangıcında görülen ve bilâhare diğer tarikatlerden kisve ve erkân hususiyetleri ile ayrılan Bektaşiler, aşk ve cezbeyi kabul etmişler ve ortodoks müslümanlığa karşı geniş düşünceyi temsil etmişlerdir. Görüş, sezîş, duyuş ve anlayış tarzları, kendilerine has buluşları, rindce, kalenderce ve istihzalı bir eda ile konuşan Bektaşilikte insanî görüş ve hudutsuz müsamaha vardır. Din, mezheb, ırk ve milliyet farkı gözetmeksizin her ferdi bünyesine alır, her dini, her milleti, her mezhebi, her inanışı mertebesine göre doğru ve yerinde görür, fakat hiç biri ile mukayyet olmaz. Din ve şariat kayıtlarından sıyrılmış, vahdet-i vücudü korkak bir tarzda değil de bütün varlığı ile izhar etmiş, yetmiş iki millete bir gözle bakmış, bir kaynaktan sızan suyun hem acı, hem tatlı olamayacağını düşünen bu zümre için kimseyi hor görmeğe imkân yoktur.

BEKTAŞILIĞE İNTİSAP

Bektaşî olacak kimse tarikat ehlinde bir veya iki kişinin kefaleti ile takdim edilir. Takdim edenlere (yol rehberi) denir. Tâlibin sinni rüşte vâsıl olması, anadan doğma bir uzuv noksanlığı ve vücudünde görünür bir maraz bulunmaması şarttır.

Tâlip, sevgi yüzünden uzun müddet tekkelere gelir gider, istiyak içinde bekler, bu müddet zarfında görüştüğü kimselerden (Feyzi Nazar) hakkında lâzım gelen telkinatı tamamı ile almış olur. Bu bekleme bir nevi éducation'dur. Bu müddet sonunda tâlibin tarikate girebileceği kanaati hâsıl olunca erkân gösterilir, nasib verilir.

Erkân gizli olan her cemiyete olduğu gibi Bektaşiliğe de bazı maksatlar ile girenler vardır. Bektaşiliği serbest bir kanaat ve meslek olarak görenler, kardeşler arasındaki tesanüdden faydalanmak isteyenler Bektaşiliği (Eyvallâh hû) deyip bir işaret vermekten ibaret sanırlar. Riyasız olarak Bektaşiliğe girenler ve bunun hakkında lâzım geldiği kadar derin bilgiye sahip olanlar ve tarikatın an'anelerine sıdk ile uyup feyz almağa çalışanlar hakikî Bektaşilerdir.

Muhibler arasında çok kuvvetli bir tesanüd ve geniş bir teşkilât vardır. Cezalarını kendileri verirler, aralarında zuhûr eden ihtilâflar yine kendileri tarafından halledilir. Tarikatten muvakkaten tard, para, sopa, hapis gibi cezalar kendi aralarında icra edilir, cezasını çekenler tekrar sohbetlere alınır, çekmiyenler tardedilir. İhtilâf yüzünden doğrudan doğruya hükûmet kapısına müracaat edenler tarikatten müebbeden tardedilirler. Melâmilerde Kırkçeşmedeki Peştimalcılar hanının alt katındaki bir oda uzun müddet hapishane vazifesini görmüştür.

NASİB VERME

Nasib verme âyini buna (Aynı cem) veya (Ayîni cem) de denir. Aynı cem'in yapıldığı yere de (Meydan) denir. Aynı cem tarikat kardeşlerinin topluluğudur. Aynı cemde mutlaka birisi nasib alır ve tarikate

girme merasimi yapılır, maamafih bir muradın husulü için ve ölümler için de aynı cem yapılır, ruhu şâdedilir. Bu meclise (Kırklar) meclisi de denir. Meydan odasının kapısında bir muhafız vardır, bir de haricî muhafız vardır ki bu da binanın haricindedir. Köylerde ise köyün etrafında üçüncü bir muhafız vardır.

Evvelâ yol, erkân bilir bir kardeş delil ve rehber olur. Rehber tarikat içinde yol gösterici demektir. Rehber tâlibe abdest aldırır. Abdest imamiye (Ca'feriye) mezhebine göre alınır. Uzuvar yıkanırken: «Ezelden bu ana kadar nekadav nevahî ilâhiyyeye el sundu isen cümlesinden temizlenmek için ellerini yıka, bundan sonra bu eller kimseyi incitmesin. Ezelden bu âna kadar ağzından her ne hata ve yalan sâdir oldu ise onlardan ağzını temizle. Bu gözler gördüğünü görmemiş olacak. Baş, âzânın en büyüğüdür, akıl, idrâk baştadır. Şimdiye kadar akı müstakîmin hilâfında harekette bulundu isen cümlesinden temizlenmek için baş meshedilecek. Ayaklar meshedilirken, bu ayaklar hak yolundan şaşmıyacak... vesaire» denir. Abdestten sonra rehber: «Bu âna kadar işlediğin çirkâbı mâsivâdan yüzünü sil» diyerek havluyu uzatır. Bu sözler bir defa verildiği için Bektaşilerin (Bizim abdestimiz alınmıştır) demelerinin mânâsı budur. Çünkü telkinde söylenen şeylerden dönenin abdesti bozulur, dönmeyenin bozulmaz. Müteakiben Rehber (Tıyğ-bend) i tâlibin boynuna atar.

Bektaşilikte evvelâ boyuna ve sonra bele bağlanan ve tâlib tarafından tekkeye getirilip o gün tığlanacak olan koyun'un yününden örülmesi lâzım gelen ipliğe (Tıyğ-bend) denir. Tıyğ-bend üzerinde üç düğüm vardır. Bunlar (El) e, (Dil) e ve (Bel) e işaretler. Evlilerde üçüncü düğüm çözülecek şekilde yapılır, böylece evvelâ tâlibin beli haramdan bağlanmış olur ve düğüm çözülünce helâline açılır. Mücerredlerde ise, bele işaret olan düğüm çözülmeyecek şekilde vurulur.

Bektaşilerdeki bu tıyğ-bend ile Zerdüştiliğin şıarı olan (Kustî) arasında büyük bir benzerlik vardır. Kustî yetmiş iki iplikten dokunmuş olup her on iki iplik bir parçadır, böylece Kustî altı parçadan mürekkep bir kuşaktır. Bu da beyaz koyunun yününden örülür, bele üç kere dolanır. Bu adedlerin hepsinin ayrı ayrı mânâları vardır. Tıyğ-bend'de olduğu gibi Kustî üzerinde dört düğüm vardır. Bunlar da Tanrının varlığına, Zerdüş'tin dininin hak olduğuna, Zerdüş'tün peygamberliğine, dördüncü düğüm de Zerdüştiliğin aslı olan iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş esaslarının remizleridir. Maamafih Hind'de ve İran'da Zerdüş'tin dininden evvel de bu an'ane varmış. Nihayet esas itibariyle tasavvufa dayanan fakat aynı zamanda iktisadî teşekkülleri kavraması ve san'at erbabını teşkilâtlandırmaması bakımından ekonomik bir hüviyet taşıyan (Fütüvvet) teşkilâtında (Şed) namı verilen yün kuşak ve peştamal kuşanmada da büyük bir benzerlik vardır. Mistik olmakla beraber dünyevî kuvvetli prensipleri bulunan Fütüvvet teşkilâtı; âyinlerini gizlemeleri ile, cırak, kalfa, usta ve diğer dereceleri ile, önlüklerine bağladıkları önlüğün Mason önlüklerine çok benzemesi hakikaten dikkate ve tetkike değer.

İmamı Ca'fer-al-Sadık'a isnad edilen ve bizde olan yazma Fütüvvet-name nüshasında şöyle bir kayde rastlıyoruz: «Adem cennetten sürüldükten sonra bir incir yaprağını önüne koydu, üzüm ağacından bir budak keserek belini bağladı ve böylece önlük meydana geldi». Bu Fütüvvetname önlüğün bâtinuna ait uzun tafsîlât vardır. Rehber Tıyğ-bend'i tâli-

bin boynuna attıktan sonra uçlarını kendi sağ eline dolar ve tâlibin sağ tarafında olup baş parmaklar karşı karşıya gelmek üzere sağ elini tutar. Tâlibin sol eli böğründedir. Rehberin sol eli omuzuna doğru göğsündedir. Tâlibin başı açık, ayağı çıplak ve gözleri bağlı olup üzerinde dünyaya ait hiçbir şey yoktur. Bu vaziyette meydan odasının kapısından içeriye girmek için müsaade talep edilir.

Meydan odasında yedi makam vardır.

Birinci makam: — Eşik'tir. Bu makam tarikat makamıdır. Tanrının cemâlini müşahade etmektir ve (teslim'i rızâ) dır. Teslim'i rızâda olmayanlar Nuh tufanı ile helâk olurlar. Bu lisan kuş dilidir.

İkinci makam: — Horasan postu. Pir makamı, Hacı Bektaş makamıdır.

Üçüncü makam: — Dâr'ı Mansur'dur. Meydan odasının ortasındadır. Bu makam hakikat makamıdır. Mansur'u asmışlar, yakmışlar, kül etmişler. Toprak mahvolmaktır. Bu makamda ne sen var, ne de ben, ancak var olan mutlak varlıktır remzine işaretidir. Dâr'da tâlib erenler yoluna ikrar verir. Suç, kusur burada söylenir. Buraya (Dârül âman), (Dârül uşşak) da denir. Her sene bütün muhibler (Baba da dahil olmak üzere) Dâr'da şu tercemanı okurlar:

«Bismi şâh! Allah Allah! Özüm dârda, yüzüm yerde, erenlerin Dâr'ı Mansur'unda, er hak divânında, erenler meydanında, elimden, dilimden vesair âzâmdan her ne günah sadir oldu ise erenlerin affını niyaz ederim. Bu fakirden ağrınmış, incinmiş can kardeşi varsa dile gelsin, bile gelsin. Bende hakkı olan kardeş taleb etsin. Tarikatte boyun kesmek hâtadır. Erenler menzili teslim'i rızâdır. Elimden, dilimden her ne gelirse elim kesmek, dilim kesmek revâdır» derler.

Dördüncü makam: — Mürşid huzurudur.

Beşinci makam: — (Ricâl-i-gayb) dır. Vahdet-i-vücud'a inanan sofilerce Tanrı, ortodoks Müslümanın inanışından bambaşka olup; hiç bir ad ile adlandırılmaya, hiç bir vasıfla tavsif edilemeyen ve hiç bir kayıt ile takyid edilemeyen, ancak anlatabilmek ve anlayışa getirmek için (Mutlak varlık) denilen mefhumdur. Mutlak varlığın zatî iktizası zuhûr etmektir. Başka bir ta'birle macrocosmose'un (müteehhirin ülemasınca microcosmose insandır) sükûn halinde bulunuşu mutlak varlıktır, kendisini bilmesi de zuhûrudur. Mutlak varlığın kendisini bilmesine ilim, aşk, akl-ı kül mistik bir te'vil ile hakikat-i-Muhammediye deniyor.

Tanrının zuhûru olan varlıklar içinde Tanrı sıfatlarının bütününe mazhar olan tek varlık insandır. İnsan, bu derece yüce mertebe sahibi olmakla beraber insanların hepsi lâıyk oldukları yücelikte tahakkuk etmemiştir. Bunlardan bir tanesi tam gerçeğe ulaşır ki buna (Kutub) derler. Kutbun lûgat mânası: Değirmen taşının ortasındaki demirdir. Taş, nasıl o demirin etrafında dönerse âlem de kutbun etrafında döner. Bir çok kutublar vardır. Fakat asıl kutub (Kutub-al-aktab) olan kişidir ki Tanrının zâtî iktizası olan bilgisinin mazharıdır. Derece bakımından buna en yakın iki kişi vardır ki bunlara (İmâmân) sağ imam, sol imam denir. Bunlardan sonra yer yüzünün dört yanını idare eden dört direk (Evtad-ı erbaa) denen erler gelir. Sonra (Abdâller) gelir. Bunlar maddelerini mâ-

nâya, nefislerini ruha, izafi ve mevhum varlıklarını mutlak ve gerçek varlığa tebdil ettiklerinden (Abdâl) diye anılırlar. Kutub ve imamlar (Üçler)i, Evtad ve Büdelâ (Beşler)i teşkil ederler. Bunlardan sonra (Rükebâ), (Nücebâ) ve (Nükebâ) lar gelir. Bunlar da (Yediler, Kırklar ve üç yüzler) dir. Bu 3 - 5 - 7 ve 40 rakamları her dinde mukaddestir.

Sofilere Tanrı, kâinatı, erenler arasındaki bu teşkilât ile idare eder. Buna (Saltanat-ı İlâhiyye) denir. Bunlar herkesce bilinmediklerinden (Ricâli gayb), Gayb erenleri deniyor. İşte beşinci makam budur.

Altıncı makam: — Ocak. Erenler meydanında buna (Küre) denir. Çiğler burada pişer; hamlar burada olur. Hakka erişilen makamdır.

Yedinci makam: — Çerağlar. Meydan odasının kapısının tam karşısında (Taht-ı Muhammedî) veya (Kürsî Gadir-Hum) denilen tahtın üzerinde sırasıyla 3 - 5 - 7 ve 12 aded mum vardır. Bunlar üçler, beşler, yediler ce on iki imam çerağlarıdır. Tahtın önünde (Meydan Taşı) vardır. Bu makam, elinde kudret kılıcı tutan (Hâcîm sultan) makamıdır. Bu makamda erenler yoluna doğru gitmeyi terbiye ederler, korkup hazer edilecek makamdır. Meydan taşının yanında o akşam aynı ceme iştirâk eden canların adedince çerağ uyandırılır. Ayrıca bir mürşit çerağı ve onların yanında da tâlibin çerağı vardır.

Meydan odasına girilmezden evvel küre üzerinde (Bâtın çerağı) veya (Çerağ-ı dâim) denilen mum yakılır.

Kırklar meclisi toplandıktan sonra mürşit (Çerağcı) ya «Kalk erenler çerağları uyandır» der. Çerağcı (gayret kuşağı) denen beyaz bir kuşağı beline bağladıktan sonra bâtin çerağından, (delil) tâ'bir edilen ince bir mum ile, aldığı bir su'le ile evvelâ Kanun çerağı denilen üç mumlu şamdandan başlamak üzere sırası ile ve muayyen merasimle bütün çerağları uyandırır. Tâlibin çerağı henüz uyanmamış vaziyettedir. Bu, emir üzerine uyandırılır.

Bâtın çerağından maksat, cümle canlar bunun nuru ile nurlanıp hakikat-ı ilâhiyye'ye varıldığını göstermektir. Nasıl ki karanlıkta görülemeyen eşya aydınlıkta görülebildiği gibi, Tanrının mazharı tamımı olan Âdem de hakikat nuru ile, kendisinde tecellî eden hakikatın esasını görerek Tanrıyı bilecektir.

Yukarda zikrettiğimiz makamlardan başka (Aşçı postu), (Ekmekçi postu) gibi tâli makamlar da vardır.

Kırklar meclisi toplanıp çerağlar uyandıktan sonra Mürşit «Erenler, canlar cümlenize akşamlar aşk olsun» diyerek meclisin tamamlandığını haber verir ve muayyen bir dua okur.

Her makamın önüne gelince (niyaz) yapılır. Derviş ayağını mühürleyip, yani sağ ayak baş parmağını sol ayağı baş parmağı üzerine koyar, ellerini de parmaklar açık olarak, sağ kol, sol kol üzerinde olmak üzere çâprazlama, omuzlar hizasında göğsü üzerine koyarak hafifce öne eğilmiş vaziyette durur. Bu vaziyet, niyaz ve kusurunun itirafı vaziyetidir. Ceninin rahimdeki duruş vaziyetidir. Buna (Peymânge) denir. Meydan odasının kapısında baş açık, yalın ayak, gözleri bağlı bu duruş dünyaya gelişin remzidir.

Rehber, meydan odasının kapısından müsaade taleb ederek tâlible birlikte (Eşik) makamında birinci derece niyazı yaparak içeriye girer ve her adımda şeriat, tarikat, hakikat ve marifet erenlerini selâmladıktan

sonra yürüyüşe sağ ayak ile başlar, her üç adımda bir peymanceye geçerek ikinci makama niyaz ettikten sonra (Dâr) a gelirler. Bektâşilikte, Fütüvvet teşkilâtında ve Mevlevîlikte bir işe başlanırken okunan müretteb, müsecca' ve ekseriya da manzum dualara (Terceman) denir. Dede ve Baba tarafından yüksek sesle okunan dualara da (Gülbank) denir. Bu dua okunurken muhibler ayakta iseler sağ ellerini göğüslerine koyarak hafifçe öne eğilirler, oturuyorlarsa ellerini mühürleyip yani sağ el parmaklarının ucu sol el parmaklarının ucuna gelmek üzere üst üste koyub başlarını secde vaziyetinde yere koyarlar ve âmin yerine (Allah, Allah) derler. Dua sonunda Dede «Gerçekler demine Hû» deyince onlar da «Hû» deyip ellerini öperek başlarına koyarlar.

Hû Arabcada (O) demektir. Sofiler bunu Tanrının en büyük adı olarak kabul etmişlerdir. «Gerçeklerin demine hû» demek, bu bakımdan gerçeklerin zuhûru (O) dur. Onlar hakdan zâhir olur, hakta bâtin olurlar. Onlar hakkın zuhûru, hak onların bütünü demektir. Hû kelimesiyle (Mahv) âleminden (Sahv) âlemine yâni haktan yine hakka, fakat hakkın bütününden zuhûruna rücu etmiş olurlar.

Gülbank ve Terceman okunmazdan evvel (Bismişah) denir.

Rehber (Dâr) da şu tercemanı okuyarak tâlibi takdim eder: «Bismişah; Allah Allah; eli erde, yüzü yerde, özü dârda, erenlerin Dâr-ı Mansur'unda, Muhammet-Ali divanında, pir huzurunda boynu bağlı, başı açık, canı kurban, teni terceman, müteehhil ikrarı vermek isteyen filân isimli bir koç kuzulu kurbanımız var. Erenlerimizin pend-ü-nasihatı ile hareket etmek ister, hanedanı ehli beyte tevellâ ve teberrâ kılmak şartı ile pirimiz hünkârumuz Hacı Bektaş-ı-velî efendimizin katarına katılmak ister, getirelim mi? Emir mürşidimizin, ne buyurursunuz şahım erenler?»

Baba, kırklar meclisinde yerlerini almış ve diz üstü oturmakta olan kardeşlerin fikirlerini sorar muvafakatlerini alır. Müteakiben rehber, tâlibi mürşidin huzuruna getirir ve ona teslim eder. Tâlib huzurda dizleri mürşidin dizlerine temas etmek üzere oturur. Mürşid sağ eli ile tâlibin sağ elini, avuçları birbirine temas etmek ve baş parmaklar dik olarak birbirine dokunmak üzere, tutar. Bu tutuş yalnız Bektâşilikte, Fütüvvet teşkilâtında ve Mevlevîlikte vardır. Tâlib de sol eli ile mürşidin eteğine yapışır. Bu «el benim, etek senin, hak yolunda bizi doğru yola kılavuzlamakta kusur etmeyessin!» demektir. Buna (el etek tutmak, biat almak, nasib almak) ta denir. Burada mürşit, tâlibe şunları söyler: «Ey tâlib, Hacı Bektaş efendimizin yoluna girmek istiyorsunuz. Bu yol güçtür. Kıldan ince kılıktan keskindir. Melâmet yoludur. Demirden yaydır. Erenler buyurmuşlar: «Gelme gelme, dönme dönme gelenin malı, dönenin canı.» Erenlerin nasihatleri ile hareket edecek misiniz? Ne dersiniz? Tâlib de: «Allah eyvallah» der. Mürşid devamla: «Nefsinle mücadele et, herkese iyilikte bulun, bâtıla uyma, kudretin varken affet, devletin varken mütevazî ol, kimseden mürtüvvet ve insaf bekleme, eline, beline, diline sahip ol. Hakikat sırlarını fâş etme» der ve tâlibin başına tâcını giydirir. Müteakiben tâlibin boynundan çıkardığı tıyg-bend'e üç düğüm vurup, tâlibin ellerini başının üzerine kaldırır ve beline bağlar, sağ kulağına «Şeriate üstüvar ol, tarikatten haberdar ol, marifette pâ-y-dâr ol, hakikatte sabit kadem ol» der. Bundan sonra rehber tâlibi diğer makamlara niyaz ettirir ve her biri hakkında lâzım gelen bilgiyi verir. Nihayet mecliste bulunanların hepsine ayrı ayrı niyaz ettirir. Eğer meclis kalabalık ise «cüm-

leden cümleye selâm ve niyaz» der ve tâlibi yerine oturtur. Bundan sonra mürşit: «Halil Peygamber Tanrıya itaat ederek nefisini Rahmâna, malını konuklara, cesedini ateşe, oğlunu kurban olmağa verdiği halde yine Tanrıya hamdetti. Göz yaşlarından tuz zuhur etti» der ve sağ eli ile bir tutam tuz alır ve yüce Tanrı: «Bu tatlı su, şu acı tuz» dedi. (1) onu ahid, borç ve öiz verme âleti kıldı, Tanrı lânet etsin ahidini bozana» der ve sol elindeki su dolu kaba tuzu atar ve tâlibe içirir, meclisde bulunanlara da sunar. Herkes bir yudum içer, en sonunda kendisi içer. Sonra «Esselâm ey hâzırın! İşbu kişi teslim oldu ve erenler yoluna niyet kıldı, bu suya ve tuza hûzurunuzda and verdi ki yüz döndürmeye, bu yolda ve kapıda ola» der.

Bazan bu tuzlu su yerine tatlı şerbet içilir. Su, tuz ve şerbet içmenin manaları vardır.

Şerbet içme fitrî bilgiye işarettir. Kulda bu bilgi ezeli istidâdın temizliği ile husule gelmiştir. Yaradılıştaki temizliği elde edende bu bilgi tekrar zuhûr eder.

Su, duruluğu bakımından ilme ve hikmete işarettir. Tanrı da «Biz, her şeyi sudan yaratık» (2) demiştir. İlk çağ hükemasından Thales'de bütün varlığı temel vazifesini gören tek bir aslı maddeye «su» ya irca etmişti.

Tuz, adalet ve fazilete işarettir. Akli kemalât ve ahlâka ait faziletlerin hepsi adalet ile husule gelir, nefis bu faziletler ile kuvvet bulur ve derecesine yükselir. Bir adamda her hususda ölçülü hareket ediş olmazsa o adam kemâle eremez. Tuz da aynen böyledir. Tuz olmazsa yemekler kuvvetli ve lezzetli bir hale gelemmez. Tuz, eskiden beri mukaddestir. Romalılar ve Yunanlılar âyinlerde, mabetlerde tuz sunarlar ve sofralarında tuz bulundurlardı. Arablarda, Romalılarda ve Yahudilerde tuz, dostluk remizleridir. Birlikte tuz tadan iki kişi en mukaddes bağlar ile birbirlerine bağlanmış olurlardı. Görülüyor ki tuzun manevî ehemmiyeti pek büyüktür.

Tuz, Bektaşilikte de pek mukaddestir. Sofrada mutlaka tuz bulunur, yemeğe tuz ile başlanır ve tuza parmak basıp tadarak bitirilir.

Fütüvvet teşkilâtında Nakıyb (teşrifatçı) mahfile derecesini bilmediği birisi gelirse önüne tuz tutar, tuza parmak basanlar derecesini ve dedesinin ismini söyler.

Şerbet içildikten sonra Çerağcı, Meydan'dan dışarı çıkıp (Faraş) ve (Câr) ı alır. Faraşı eşğin önüne koyup Câr koltuğunun altında olmak üzere (Dâr) a ve Horasan postuna niyaz ettikten sonra Mürşid huzurundan başlamak üzere Meydan'ı süpürür ve faraşın içine çeker. Bu, tâlibin ma'siyetinden temizlenmesi için yapılan senbolik bir fiildir.

Böylece tâlib ikrar verip tarikate girmiştir. Tarikate intisab edene (Muhib) denir.

Tarikatten haberdar olmayanlara (Zâhirî) veya (Hâricî) denir. Muhiblik ilk derecedir. Muhiblikten sonra sırasıyla Dervişlik, Babalık, Halifelik gelir. Diğer tarikatlerde yola giren kimseye (Derviş) denir. Bektaşilikte ise muhibliğe eriştikten sonra derviş olunur. Dervişliğe ikrar verip muayyen çileyi çıkarmak, hizmeti görmek suretiyle tarikate tama-

(1) (Kur'an, Furkan Sûresi, âyet: 53).

(2) (Kur'an, Enbiya sûresi).

men bağlanan hakikat yolcusuna derviş deniyor. Muhib, dervişliğe ikrar verince tekkeye girer (Haydariye) denilen kolsuz ve yakasız gömleği giyerek muayyen hizmetleri görür.

Dervişlerde nefsi alçaltıp, gönlün temizliğini te'min etmek için az yemek, az içmek, az uyumak, nefsin istediğini vermemek usûlü vardır ki buna (Riyazet) derler. Riyazetin muayyen bir usûl ile yapılmasına kırk günlük riyazet manasına (Erbain), yahut (Çile) derler. Bu çile halvetilerde vardır. Derviş bir hücreye girer, tahammül edebilirse ilk günü kırk zeytin, ikinci günü otuz dokuz ve nihayet kırkinci günü bir zeytin yer. İktiza etmedikçe dışarıya çıkmaz. Çile bağı denilen iki ucu birbirine ekli bir kayış boynuna ve dizlerinin altına geçirip dertop olur. Uyuklar, uzanmaz. (Müttekâ) veya (Muîn) denilen üstü hilâl şeklinde alt ucu sivri bir âleti yere saplar ve üstüne başını koyarak uyur. Riyazetin bu şekilde nefse zulüm yapılarak icrası merdud ve mezmûm addedilmiştir. Mevlevîlerde çile yani derviş dede olmak için tekkede binbir gün hizmet eder. Evvelâ üç gün bir hücrede kapalı kalır. Ondan sonra dışarıya çıkar, hizmet görür, geceleri hücreinde yatar. Bektâşilerde riyazet hizmetlerdir. Hizmetin muayyen bir müddeti yoktur, ehliyeteye bağlıdır. Bir müddet sonra dervişlik erkânı gösterilerek hırka giydirilir ve derviş yapılır. Mamafî dervişliğin yalnız hırka ile taç giymekten ibaret olmadığını Yunus Emre şu beyti ile ne güzel ifade etmiştir:

**Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil**

Şimdiye kadar zikrettiğim bu merâsimde gidenek hiçbir şey yoktur. Esasen tasavvuf ehli bu merâsimi de lüzumsuz görürler. Nitekim riyâ ve haricî tezâhürattan kaçan ve sâliklerini dünyadan çekmiyen ve hayata bağlayan ana prensiplere sahip olan Melâmîlerde, diğer tarikatlerde olduğu gibi, esmâ, riyazat, âyin ve erkân, resmi kabul ve kisve yoktur.

Melâmetîlik tasavvufun nazarî kısmı ile teessürî esasını kabul ediyor. Malûm olduğu üzere tasavvuf üç bakımdan incelenir:

1 — Nazarî tasavvuf. Ahlâk ve muamelât kısmıdır. Zâhidlik esasına dayanır.

2 — Teessürî - ruhî tasavvuf. Aşk ve cezbe esasına dayanmaktadır. Mütesavvıf imanını, heyecanı ile yaşatır.

3 — Âyin ve erkân. Bu kısım tarikatın diğer tarikatlerden ayrılmasında tek âmildir.

Mesleğe girmek isteyen âgyardan hâli bir yerde, üç - beş melâmî erinin huzurunda (kalbe bakıcı) denilen ve irşâda me'zun bulunan bir zat tâlibin kalbine nazar eder. Kalbe bakıcı ile tâlib karşı karşıya ve diz dize otururlar. Kalbe bakıcı tâlibe ne istediğini sorar. O da «Tanrıyı isterim» cevabını verince, Mürşid de: «Tanrıyı isteyen Tanrıdan başka her şeyi kalbinden çıkarır, sen de kalbinden her şeyi çıkar» der. Melâmetliğe duhûl bundan ibarettir. Bundan sonra talib sohbet meclislerinde bulunur, mürşid manevî makamâtı telkin eder. Bu meslek, yalnız aşk ve cezbe, vecd

ve istiğrâka ehemmiyet verir.

Görülüyor ki formalitelerde gizli olması icab eden hiç bir şey yoktur. Erkânı gizli olan her cemiyete yapıldığı gibi halkın, Bektaşilik hakkında türlü kanaat ve görüşleri, çeşitli tezvirleri vardır.

Sır olan (hakikati ilâhiyye) dir. (Bâtın ilmi) dir, (Ledün ilmi) dir. (Biz, peygamberler zümresi insanlarla ancak akılları miktarınca konuşmakla emredildik), yani her kесе aklının yettiği kadar söylenecektir. Zira (المراءءو لا جهله) halk bilmediği ilme düşmandır. Mamafî esrar, ağıyâra söylenmeyecek, yârdan da gizlenmeyecektir. Bâzı tasavvuf kitaplarında yazılıdır: (Bu kitabı âğıyardan mahfuz ve mestur et, ehlinden esirgeme). Demek ki sır diye bir şey yoktur. Herkese kabiliyet ve ehliyeti nisbetinde öğretilmektedir. Kitabın sahifeleri arasında parantez içinde (فاههم) veya (Ey yâr yahû güzest) ibareleri görülür. Bunlar o sahife içinde bir hakikatin ifade edildiğini ve okuyanın gâfil olmamasını ikaz maksadı ile konulmuştur. Bununla beraber hakikat harfler, rakkamlar, senboller ve allegoriler ile ifade edildiği için anlamağa imkân yoktur.

Bâtın ilmi mutlaka mürşidden öğrenilir. (لولا المراءء لما عرفنا ربنا) demişler, yani mürşidsiz kemâle erilmez. İslâmî tasavvuf muazzam eserleri ile ve mürşidleri ile yalnız şarkta öğrenilir.

Kur'anda Kehif sûresinde bir hikâye vardır. «Mûsa ile Yûşa'nın Tanrıdan bilgi verilmiş birisi ile, Hızır Peygamber ile, buluşukları, Mûsa'nın bilgiyi öğrenmek istediği, Hızır'ın da «sabredemezsin» dediği, nihayet itiraz etmemek şartı ile Mûsa'yı kendisine yoldaş ettiği» yazılıdır. «Hızır, yolda kendilerini parasız gemiye bindiren birisinin gemisini deliyor, karaya çıkınca küçük bir oğlanı öldürüyor, kendilerine yemek vermeyen bir köyde yıkılmak üzere olan bir duvarı düzeltiyor. Mûsa her defasında itiraz eder. Nihayet Hızır «Artık ayrılmamız gerek, yalnız sabredemediğin şeyleri anlatayım» der. «İlerde bir padişah vardı, sağlam gemileri zapt ediyordu, gemi zaptedilmesin diye deldim, çocuk kötü olacaktı. Onu öldürdüm. Hem o günahsız gitti, hem Tanrı anasına, babasına hayırlı bir evlât verecek. Duvarın altında bir define vardı, yer de yetimlerindi, yıkılmasın da ileride yetimlerin eline geçsin diye duvarı düzelttim» der. Bu hikâye şunu anlatmak istiyor: Mûsa gibi bir Peygamberin bile bilmediği olduğu ve bilmediğini öğrenmek için Hızır'ı aradığı, binaenaleyh hakikati öğrenmek için mutlaka bir mürşidin lüzumuna zaruret olduğu anlaşılıyor. Mevîânâ'nın müzahibi Salâhaddin Zerkûb Konevî'nin Sultan Vele'd'e dediği gibi «Hakikî mürşidin nazarı güneştir. Mürşid ise bir taştır. Cevher olmağa kabiliyetli taş, güneş karşısında mutlaka lâ'î olur.»

Tasavvuf ehlinin bir kısmı ümmî olmakla beraber büyük bir mürşidden feyz almışlardır. Sofîlere bilgi bir gaye olunca insana darlık verir ve atılması gereken bir yük kesilir. Bunların bilgisi Tanrı tarafından öğretilen Ledün bilgisidir. Daha doğrusu büyük bir kabiliyete mazhar oldukları, üstün bir telkin kuvvetine mâlik bulundukları halde okuyup yazma bilmeyen bu çeşit adamlar müteazzî bir terbiye ile yetişmemişler fakat münteşir bir terbiye ile gerçek bilginlere yaklaşmışlardır. Muhitleri, bulundukları sohbet meclisleri, görüştükleri ileri fikirli sofîlerin halleri, hareketleri ve sözleri bunları yavaş, yavaş olgunlaştırır ve tasavvufun ileri

ve hattâ karışık umdelerinden bahseden bilginler ile münakaşa ederek kabiliyetlerini tasdik ettirirler.

Bâtın ilmi nedir?

Din istilâhında Tanrı'nın inanış ve yapıya ait hükümlerinin heyeti umumiyesine (Şeriat) adı verilir. Sofilere göre bunun bir iç yüzü vardır ki bu (Hakikat) dir. Yani dinin dış yüzüne şeriat, iç yüzüne hakikat derler. Başka bir tâbirle Kur'an'ın bir dış yüzü bir de iç yüzü vardır. Kur'an'ın zâhiri hükümlerine uyanlara (Zâhirî), âyet ve hâdisleri te'vil ederek Kur'an'ın hakikati ile meşgul olan ilme (Bâtın ilmi) ve bu ilim ile uğraşanlara (Bâtînî) denir.

Gerçekler yolunda dört kapı vardır: Şeriat, tarikat, hakikat, mârifet. İslâmî tasavvufta yeşil kabuklu kestane misâli malûm ve meşhurdur. Yeşil kabuk şeriate, kahve renkli kabuk tarikate, meyvanın üzerindeki zar hakikatte, asıl meyvada mârifete benzetilmiştir. Şeriatten hakikate giden yola tarikat, hakikate erişenlerin sırlarını gizleyip şeriate uymaları da mârifettir.

Şeriat hükümlerinin hakikati bâtın lisanında harfler, rakkamlar ve semboller ile ifade edilmiştir. Zira eski iannışları değiştirmek güçtür ve bunları anlamak için herkesin kabiliyeti bir değildir, his etmeyenlere de duyurabilmek son derece müşküldür. Hakikat bütün açıklığı ile söylendiği takdirde ya Mansur gibi asılarak öldürülür veya Nesimî gibi derisi yüzülür. Dergâhında müridlerini «Allahım, Allahım» diye zikrettiren Melâmî şeyhlerinden İsmail Mâşukî Efendinin de Sultan Ahmet meydanında boynunu vurulmuştur.

Şeriatın zâhirî emirleri ile mukayyet olmayanlara en hafifinden zındık, münkir gibi isimler verilir ve şiddetle hücumu uğrar. Tasavvuf, bunun için sır haline gelmiştir. Binaenaleyh mütesavvıfler hakikat sırlarını, yalnız ehlinin anlaması için, semboller, rakkamlar ve harfler ile ifade etmişlerdir.

Hurûfîlik garib bilgilerdendir. Sofilerce pek eski zamanlardanberi biliniyordu. Fakat Esterâbadlı Fazlullah bunu sistemlendirmiş, tasavvuf esası üzerine bir Hurûfîlik mezhebi kurmuştur. Bu bilgi harflere birer hassa izâfe etmek ve bunlara adedî bir değer vermek, bu değer ile söz bulmak ve bu sözleri yine rakkamlar ile ifade etmektir. Bu harfe inanışın kaynağı Fisagor'a ve Fisagor'un Mısırdaki okuduğu ve Mısırlıların da Hind'den geldikleri düşünülürse Hind'e kadar gider.

Sofiler vahdet-i vücud'a ait sözlere, bu işlerle ilgisi olmayanlar anlamadıkları için, (Kuş dili) derler. Feridettin-i Âttâr'ın Mantık-al-Tayr = Kuş dili isminde bir eseri de vardır.

İslâmî tasavvuf Muhammed ve Ali'ye dayanarak hicretin ikinci asrında önce kaba bir zâhitlik ve sonra İran ve Yunan felsefesi ile karışık bir tarzda Kûfe, Basra ve Suriye'de başlıyor. Menâsik ile temamiyle kaplı olan bu meslekte vecd, aşk ve cezbe noksanı Horasanda reaksiyon mahiyetinde Melâmetiliği meydana getiriyor, Melâmetilik ideolojisinin hayata tatbiki de Fütüvvet ehlinin meydana gelmesini sağlıyor.

Kur'an'da hurûf-i mukattaat denilen (الم، الر، يس، كهيمص، ن، ق، ح، م) gibi harflerin birer mânaları olması icab eder ve belki her harf bir realiteyi tasvir etmektedir. İslâm'da her hâdisenin, her hükmün bir bâtını olmasını akıl hükmeder. İslâmın şartlarından olan oruç tutmak, namaz kul-

mak ve hac etmenin teşrii sebepleri hiç şüphesiz ki vardır.

Vahdet-i vücud'a inanan yani Tanrıyı mutlak varlık olarak kabul edip bütün var olanları denizin dalgaları gibi (O) nun zuhûru bilen sofilerce insanlar üç kısma ayrılır: 1 — Avam, 2 — Havâs, 3 — Ahas-al-havâs.

Avam: — Varlık birliğinden haberi olmayan ve yalnız şeriatın dış yüzünü bilenlerdir. Zâhidlerdir.

Havâs: — Hakikat yolcularıdır.

Ahas-al-havâs: — Hakikate erenlerdir.

Zâhid, namaz kılmakla emri yerine getirmiş olur ve Allah'dan kabullünü diler, hattâ bu yüzden cehennemden kurtulacağını ve cennete gireceğini ümit eder. Tasavvuf yoluna girmiş olan, namazı yalnız Allah'ın emri diye kılar ve ondan dolayı hiçbir şey ummaz. Hakikate ermiş olanlara göre namaz, mutlak varlığın ef'alinden ibarettir. Kılan zâtidir, ibadet eden ve edilen birdir. O halde namazı, kulun Allah'a ibâdeti, ma'buda tapması şeklinde görmek şirktir. Şu halde görülüyor ki namaz, her üçüne göre aynı namaz, fakat görüş ve duyuş ayırdır.

Varlığından geçip hakikat mertebelerinde ilerlemiş olan Mevlâna ve Yunus gibi sofiler (edeb-i Muhammedî) denilen şeriat hududunu gözettileri için ve hakikate erişmeyenleri kırmamak maksadı ile şeriat hükümlerine uymuş gibi görünürler. Bir kısmı bu hududu geçer: «Aşkımla imamdır, günlüm cemaattir, kâblemiz dost yüzüdür, gönüm dost mihra-bına secde eder» der.

Tasavvufta gaye Allah'a ulaşmaktır. Bâtında iken bir kül, mutlak bir varlık olan Tanrı, zuhûru ile mevcudu mutlak olmuştur. Her zat sıfatı ile zâhir olur. Ruh ve cisimden teşekkül etmiş bulunan zat, cismine nazaran zattır, fakat cisimden tecerrüd etse bütün kudret-i külliyesi ile Tanrı'dır. Âlem her an Tanrı'dan zuhûr etmekte ve yine Tanrı'ya rucû etmemedir. Bir an önceki âlem, bir an sonraki âlemden tamamı ile başkadır. Şu halde ne mâzî, ne istikbâl var, ancak (ânı vahid) vardır. Bu bakımdan tasavvuf ehline (Ehli hâl) denir.

Tasavvuf telâkkilerini felsefî bir sistem haline getiren şeyh-i ekber Muhiddin-ibn-i-Arabî bunu izah maksadı ile uçlarını birleştirdiği bir örtü içine bir cıva külçesi koyuyor, örtünün uçlarını bıraktığı zaman cıva hesapsız küçük parçalara ayrılıyor. İşte bu parçalar kâinattan ayrılmış birer cüz'lerdir. hepsinin gayesi (Kül) le vasıl olmaktır, örtünün uçları tekrar birleştirildiği zaman bütün parçalar eski haline, külçeye katılmışlardır.

Tasavvufî düşünceleri biz eski ve orta çağ hükemâsında da görüyoruz. Eski çağ hükemâsı şarka seyahat ederlermiş. Zerdüş ve Buda dinlerini biliyorlarmış. İskender'in Asya seferlerinden sonra şark ve garb kültürleri daha geniş mikyasta birbirine kaynamış. Ne olursa olsun felsefelerin hangisinin hangisine te'sir ettiğini münakaşa edecek değiliz. Aklın yolu birdir.

Aristo, ilk muharrik kuvvete Allah diyor. Allah aynı zamanda her şeyin sonunda da bulunur. Kâinatta oluş, Allaha doğru giden bir oluştur. Zira âlemde her şeyin gayesi Allah'tır.

Panteist felsefesi olan Stoa mektebinde de aynı şeyleri görüyoruz. Bu felsefe âlemi bir kül olarak kabul ediyor. İnsan ruhu, âlem ruhundan ayrılmıştır. Akıl, küllî aklın bir parçasıdır. Beden de kâinatın bedeninden bir parçadır. Ölüm, beden ve ruhun, kâinatın beden ve ruhuna intika-

linden başka bir şey değildir. Stoa metafiziği tam manası ile panteisttir. Bu fikirleri yeni Fisagorcularda ve yeni Eflâtunculara da görüyoruz. Yeni Eflâtuncuların çok sevdikleri teşbihlerden biri Allah ve güneş arasında yapılan benzetmedir. Her türlü ışık güneşten çıkmıştır. Kendilerinden ziya intişar eden bütün cisimlerin bir şekilde güneş ile alâkaları vardır. Zıyalı cisimler hakikatte esasen güneşten aldıkları ışığı tekrar aksettirmekten başka bir şey yapmazlar. İşte nasıl güneş her türlü ışığın menşei ise, Allah da var olan her şeyin kaynağıdır. Orta çağ mütefekkirlerinden İrlandalı Johannes Eringen'a göre tabiatın birbirinden ayrı olan dört safhası vardır. Evvelâ bizzat yaratan tabiat yani Allah vardır. İkinci safha Allah tarafından yaratılmış olan ve kendisi de yaratmak kudretini haiz olan, Eflâtun'un idelerini ihtiva eden, tabiattır. Tabiatın üçüncü safhası yaratılmış olan ve yaratmaktan mahrum olan cisimlerdir. Nihayet tabiatın gerek bütününde, gerekse muhtelif sahalarında yaratılmamış olan ve artık kendisi de yaratmayan tabiate, yani Allaha, tekrar kavuşmak için sonunda gerçekleşecek olan bir temayül vardır. Binaenaleyh Allah tabiatın yalnız başında değil sonunda da bulunur. Yani âlem Allahtan başlayıp yine Allaha ulaşan bir devir hareketidir. Tabiatın bütün gayesi dönüp dolaşıp sonunda Allaha ulaşmaktır. Bu fikir Yeni Eflâtuncu fikirleridir.

Bâtın ilminde **İlm-el-yakîn**, **Ayn-el-yakîn**, **Hakk-el-yakîn** denilen üç term vardır.

İlm-el-yakîn, Vahdet-i-vücut'u bilgi ile bilmek, ilim ile Allahı bulmaktır.

Ayn-el-yakîn, bilgisini görüş haline getirmektir.

Hakk-el-yakîn, görüş halinden oluş haline geçmektir.

Bayramî Melâmîlerden Hacı Bayram bu dereceleri:

Bayram özünü bildi
Bileni onda buldu
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil sen seni

Şiirinde **bilmek**, **bulmak**, **olmak** tarzında Türkçe ifade etmiştir.

Bu hakikate nasıl ulaşılır?

Müşahede ve mantıkî düşünceye istinad eden bilgi tatminkâr olmuyor. Oyle hakikatler vardır ki bunlara ne müşahede ile ne de mantık yolu ile erişilir. İnsanın derunî bir vahyile elde edebileceği hakikatler vardır. Bunun için insanın kendi dışına çıkması lâzımdır. Bulunan şeyler muhayyilenin bir ibdâı değil, tabiat üstü âlem hakkında bir görüş ve seziftir.

Felsefî düşüncelerde hendesi zekâ kifayetsizdir, ince zekânın (yani mânevî ilimlerde hâkim olan hads) yardımına muhtaçtır. İlâhî hakikatler zekâdan kalbe değil, kalbden zekâyâ doğru giderler. Hakikat ilmi, zâhirî tahsil ile değil aşk ve cezbe ile elde edilir ve gönülden okunur. Buna (**Ledün İlmî**) denir. Bu ilim Tanrı tarafından ilham edilen ve mürşidin nazarı ve feyzi ile bilinen hakikat bilgisidir.